

GRAMMATIK QURILISHNI SHAKLLANTIRISH METODIKASI.

Toshova Baxor Bekmuratovna

Navoiy viloyati Navbahor tumani

27-umumiy oʻrta taʼlim maktabining rus tili fani oʻqituvchisi

Annotatsiya: Bola tilining grammatik tizimini oʻz vaqtida shakllantirish – uni toʻlaqonli nutqiy va umumiy psixologik rivojlantirishning muhim sharti hisoblanadi. Tilning grammatik tizimini bola predmetli harakatlarni oʻzlashtirish bilan uzviy bogʻliqlikda bilishni rivojlantirish asosida egallaydi.

Kalit soʻzlar: Rasmiy-semantik munosabatlar, motivatsiya, sintaksis, morfologiya, nutqiy va umumiy psixologik rivojlantirish, grammatik tizim.

Maktabgacha yoshdagi bola nutqining grammatik tizimini shakllantirish morfologiya (soʻzlarni sonlar, kelishiklarga qarab oʻzgartirish), soʻz hosil qilish (maxsus vositalar yordamida bir soʻz negizida boshqa soʻzni hosil qilish), sintaksis (oddiy va qoʻshma gaplarni tuzish) ustidagi ishlarni oʻz ichiga oladi. Bolalarning grammatik rivojlanishi boshqarishni pedagog eng avvalo ham bolaning oʻzi bilan (dialog shaklida), ham boshqa bolalar bilan birgalikdagi muloqot faoliyati vositasida amalga oshirishi lozim. Bolalarda grammatik tizimni – sintaksis, morfologiya, soʻz hosil qilishni shakllantirish oʻzining alohida xususiyatlariga ega boʻlib, ularni rivojlantirish uchun pedagog turli vositalarni qoʻllashi darkor. Morfologiya va soʻz hosil qilishni oʻzlashtirish uchun ragʻbatlantiruvchi til oʻyinlari; sintaksisni rivojlantirish uchun esa, keng fikr bildirish uchun motivatsiyani yaratish muhim. Maʼlumki, bolalar oʻz iqtidoriga qarab turli darajada rivojlanadi va oʻz navbatida pedagogning rahbarligi ham bosqichli xususiyatga ega boʻladi. Bola hayotining beshinchi yilida pedagog ragʻbatlantirishga (gap soʻz hosil qilish va soʻz ijodkorligi xususida bormoqda); oltinchi yilda – gap tarkibini eng oddiy tahlil qilish, nutqning grammatik toʻgʻriligini shakllantirishga (soʻz oʻzgartirishda); yettinchi yilda – hosila soʻzlar oʻrtasidagi rasmiy-semantik munosabatlarni oddiy tahlil qilishga, nutqiy ijodkorlikka, murakkab sintaktik tuzilmalarni ixtiyoriy tuzishga alohida eʼtibor berishi lozim. Didaktik oʻyinlar va grammatik mazmundagi mashqlar – bolalarning tilga oid oʻyinlarini, ularning grammatik sohasidagi faolligini ragʻbatlantirishning muhim vositasidir. Pedagog bolalarga soʻz birikmasini oʻylab koʻrish, soʻngra gapda soʻzlarni bir-biri bilan toʻgʻri bogʻlash qobiliyatini oʻrgatishi zarur. Bolalar fikrlarida murakkab sintaktik tuzilmalarni shakllantirishni «yozma nutq vaziyati»da, yaʼni bola matnni aytib turadigan, katta yoshli kishi esa, uni yozib boradigan vaziyatda amalga oshirish tavsiya etiladi. Bolaga bir turdagi tuzilmalardan foydalanmagan holda soʻzlarning toʻgʻri tartibini qoʻllashni oʻrganishda yordam beradigan mashqlarga

alohida e'tiborni qaratish zarur. Muhimi, bolada gap tarkibi haqida va har xil turdagi gaplarda leksikadan to'g'ri foydalanish haqida oddiy tasavvurlar shakllansin. Buning uchun bolalarga gapda so'zlarni biriktirishning turli usullarini, so'zlar o'rtasidagi ayrim mazmunli va grammatik bog'liqliklardan foydalanishni hamda gapni intonatsion jihatdan rasmiylashtirishni o'rgatish zarur. Shunday qilib, nutqning grammatik tizimini shakllantirish jarayonida sintaktik birliklar bilan amallar bajarish ko'nikmasi shakllanadi, muayyan muloqot sharoitida va ravon monologik fikrlarni tuzish jarayonida til vositalarini ongli ravishda tanlash ta'minlanadi. Bola tilining grammatik tizimini shakllantirish uning nutqi (tili) rivojlanishining umumiy oqimida ro'y berishi lozim; pedagogik rahbarlik shakllari va metodlari umumiy nutqiy rivojlanishning bosqichma-bosqich xususiyatga egaligini, eng avvalo dialog va monologni, so'zgacha bo'lgan mazmunli-semantik tizimdan vaziyatga oid ixtiyoriy iborali nutqqa o'tish (keyinchalik dialog va monolog rivojlanadi), bolalarning nutqiy havaskorligi sohasi sifatida tengdoshlar bilan muloqotning dialogik shakllarini o'zlashtirishni hisobga olishi lozim. Grammatika sohasidagi kamchiliklar shundan iboratki, bunda bolalar so'zlarni rod-da noto'g'ri moslashtirdilar (встретился колобок лису), gap bo'laklari ham noto'g'ri joylashtirilgan (inversiya): - А доктора там не было, а волк только был; И навстречи эти встретился заяц va boshq. Maktabgacha katta yoshdagi bolalarning nutqini tadqiq etish natijalarini sifat jihatdan tahlil etish shuni ko'rsatdiki, eng ko'p fikr bildirishlar hajmi sevimli ertaklarni aytib berish hissasiga, eng kami esa, o'z shaxsiy tajribasidan kelib chiqib, hikoya tuzish hissasiga to'g'ri keldi. Fikr bildirish hajmi va nutqning tezkorligi nafaqat bolaning faol lug'at zaxirasini, balki uning «o'ta tezkor sintez» qila olish qobiliyatini ham tavsiflaydi. Bundan tashqari, fikr bildirish hajmi uning obyekt bilan tanishlik darajasidan dalolat bermoqda. Bolalarning biron-bir narsa, hodisa haqidagi bilimlari qanchalik chuqur va xilma-xil bo'lsa, ularning fikr bildirishlari ham shunchalik keng bo'ladi. Bolalarning nutqida oddiy gaplar ko'pchilikni tashkil qiladi. Ba'zan «esa», «va» kabi bog'lovchilar ishtirokida tuzilgan va ba'zan esa ularsiz bog'langan qo'shma gaplar ham uchrab turadi. Bildirish xususiyatiga ko'ra bolalar hikoyalaridagi aksariyat gaplar darak gap-lardir, nutq bir xil ohangda jaranglaydi, ko'pincha so'zlar o'rtasidagi sintaktik bog'liqlik, ya'ni: gapdagi so'zlar tartibi, inversiya buzilishiga oid xatoliklarga yo'l qo'yiladi. Hikoya qilib berishda so'z birikmalarini tuzishda xatoliklarga yo'l qo'yilishi kuzatildi. - eganing kesim bilan noto'g'ri bog'lanishi: keldi quyon; - aniqlovchining aniqlanuvchi so'z bilan noto'g'ri bog'lanishi: uchradi ayiq, uchradi tulki; - kelishikda va kelishik-gap boshqaruvidagi xatoliklar: sayrga ayiq bilan chiqdik. Bolalar fikrlarining tahlili shuni ko'rsatdiki, ular nutqida aniq ma'noli otlar ustunlik qiladi. Nutqni otlar bilan boyitish quyidagi sharoitlar ta'sirida ro'y beradi: bola o'zi uchun qandaydir ahamiyatga ega bo'lgan narsalarninggina

nomlarini o‘zlashtirib olmoqda; unga tanish narsalar va shaxslar ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Mirjalilova S., To‘laganova R. Ta’lim jarayonida pedagogik texnologiyalar. Metodik tavsiyanoma. –T., 2008.
2. Safarova R. va boshqalar. Savod o‘rgatish darslari. –T.: Ma’naviyat, 2003.
3. www.ziyouz.com

